

Hoe Deleuze en Guattari waanzin verhelderen

Paul Moyaert

Inleiding

In 1975 verschijnt in de *Encyclopedia Universalis* 'Schizophrénie et société', een essay waarin de Franse filosoof Gilles Deleuze de hoofdlijnen samenvat van zijn befaamde metafysische traktaat *Anti-Oedipus. Kapitalisme en schizofrenie* (1972/73), dat hij samen met Felix Guattari had geschreven. Guattari was een bijzonder inspirerende, psychoanalytisch gevormde therapeutische persoonlijkheid in de psychiatrische kliniek La Borde (Cour-Cheverny) en een van de grondleggers van de institutionele psychotherapie.

De visie op waanzin die in *Anti-Oedipus* wordt ontwikkeld, hangt samen met een kritiek op exclusief negatieve bepalingen van waanzin (SS, 22-24). Dit soort bepalingen, die in het verlengde liggen van een common sense benadering, wordt in psychiatrische handboeken gebruikt om schizofrenie te diagnosticeren. Deleuze vermeldt de klassieke handboeken van Kraepelin en Bleuler, maar zijn vaststelling gaat ook op voor de onderscheidingscriteria die in de DSM gebruikt worden (Moyaert 2017, 29). Negatieve bepalingen definiëren een werkelijkheid door te verwijzen naar wat die werkelijkheid niet is of niet kan. Een vrouw, bij wijze van voorbeeld, is geen man. Zeker, negatieve bepalingen kunnen nuttig zijn om een werkelijkheid te onderscheiden. Ze zijn niet fout, maar geven weinig informatie over de te definiëren werkelijkheid. Nemen we bijvoorbeeld een psychose. Psychotische verschijnselen zijn symptomen en symptomen maken kenbaar wat niet goed functioneert: een psychose is een defect. Je kan inderdaad waanzin op die manier differentiëren. Maar deze benadering leert je weinig over de belangrijke vraag wat een schizofrene problematiek nu eigenlijk inhoudt. Waanzin positief bepalen houdt in dat je analyseert *hoe waanzin werkt*. Een eenzijdige nadruk op negatieve bepalingen werkt ook een verkeerd beeld van waanzin in de hand: waanzin wordt vereenzelvigd met lijden en het onvermogen om te antwoorden op zijn problematiek. Dit beeld klopt niet. Neem de periode voorafgaand aan de actuele crisis. Toen had waanzin wel min of meer leefbare oplossingen gevonden voor zijn problematiek. Alleen nu, in de actuele kritieke fase, werken die antwoorden niet. Daarom is het klinisch en therapeutisch

van belang naar de antwoorden te peilen die waanzin eerder in elkaar had geknutseld. Negatieve bepalingen gaan voorbij aan het feit dat waanzin naar oplossingen zoekt.

De existentiële fenomenologie en de psychoanalyse hebben bijgedragen aan een rijkere analyse van waanzin. Fenomenologische studies van bijvoorbeeld Binswanger, Jaspers en Minkowski zijn inhoudelijk veel rijker en genuanceerder dan de onderscheidingscriteria die een handboek als DSM gebruikt. Ze schenken aandacht aan wat er in de waanzin met het in-de-wereld-zijn gebeurt, met de beleving van de ruimte, de tijd, het lichaam enzovoort. Je ziet en verstaat meer wanneer je je laat leiden door een fenomenologische onderzoeksmethode. Meer fenomenologie en minder DSM is daarom van groot belang voor de psychiatrische diagnostiek. Dit neemt niet weg dat de fenomenologie weinig oog heeft voor de interne dynamiek van waanzin. Bovendien blijven de therapeutische richtlijnen van een fenomenologische georiënteerde psychiatrie nogal beperkt. Ze pleit hoofdzakelijk voor een herstel van het verstoorde in-de-wereld-zijn: breng de patiënt zo dicht mogelijk bij de organisatieprincipes van de wereld die we met elkaar delen. De therapeutische gedachte hierbij is dat de psychose er niet is in geslaagd te doen wat de gewone mens wel kan: zich integreren in de wereld. Herstel in de psychose is terugkeren naar de wereld. Volgens Deleuze en Guattari is dit niet de beste insteek. Zadel waanzin, aldus Deleuze, niet op met problemen die niet van haar zijn (SS, 25). *Anti-Oedipus* formuleert het onder andere als volgt: "Waarom hem [de schizo] opnieuw in deze problemen stoppen die niet langer de zijne zijn? [...] Er zijn er die beweren dat de schizo niet meer in staat is om ik te zeggen en dat men hem de heilige spreekfunctie moet teruggeven. De schizo resumeert dat als volgt: ze zijn me weer aan het verkloten" (AO, 43).

Meer nog dan de fenomenologie heeft de psychoanalyse de defect-benadering van waanzin bekritiseerd.

Prof. dr. Paul Moyaert is emeritus hoogleraar Wijsgerige Antropologie aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de KU Leuven en is lid van de Belgische School voor Psychoanalyse.

Overbekend is de iconische passage uit Freuds bespreking van Schreber, een casus van paranoïde schizofrenie: “Wat wij voor een productie van de ziekte aanzien, de waanvorming, is in werkelijkheid de genezingspoging, de reconstructie [van de werkelijkheid]” (Freud, 1911, 399). In de tijd van Freud was dit een ongewoon krachtige en tegendraadse waardering van waanvorming. Zij is een antwoord, geen mentale instorting. Toch is ook de psychoanalyse, aldus Deleuze, er niet in geslaagd zich los te maken van de negatieve bepalingen (SS, 23). Bovendien heeft de psychoanalyse, zo argumenteren Deleuze en Guattari in *Anti-Oedipus*, een psychose vooral begrepen als het negatief van de neurose en daarmee samenhangend van een oedipale problematiek. Nochtans speelt een psychotische problematiek zich niet af op het niveau van moederlijke en vaderlijke functies.

Eerst ga ik dieper in op hoe Deleuze zowel alleen als samen met Guattari in *Anti-Oedipus* een alternatief formuleert voor de hier geschetste negatieve bepalingen. Ik gebruik hiervoor hun kritiek op Kraepelin en Bleuler. Dit brengt ons tot de belangrijke vraag hoe je de problematiek van waanzin in beeld moet brengen. Hiervoor gebruik ik Deleuzes bespreking van *Le Schizo et les langues*, een boek waarin Louis Wolfson verslag doet van zijn schizofrenieproblematiek. Vervolgens schets ik hoe *Anti-Oedipus* in alle waanzin drie tendensen onderscheidt, de paranoïde, de schizofrene en de catatone, en leg ik uit hoe zij in het fameuze *lichaam zonder organen* met elkaar samenhangen. De onderlinge verhouding van deze tendensen bepaalt hoe waanzin er empirisch uitziet. In de slotparagraaf zeg ik iets over het belang van de metafysische horizon van *Anti-Oedipus*.

De psychose: een proces tussen ‘breakthrough’ en ‘breakdown’

Hun kritiek op exclusief negatieve bepalingen van waanzin zadelde Deleuze en Guattari op met de kritiek dat zij waanzin romantisch zouden verheerlijken. Terwijl negatieve bepalingen stellen dat waanzin minder kan dan de gemiddelde mens, benadrukt een romantische benadering dat hij net meer kan. Deze kritiek is niet terecht. Uit het feit dat waanzin voor hen niet alleen *passio* maar ook *actio* is volgt niet dat zij waanzin ophemelen. Zij weten dat een psychotische storm met haar woeste associaties de geest kan beangstigen en dat schizofrenie, anders dan de paranoia, zich soms terugplooit op het repetitief uitvoeren van armetierige ceremonietjes, door Deleuze, “een litanie van disjuncties” genoemd (LWP, 26). Je mag waanzin niet vereenzelvigen met creativiteit. Maar hoe beang-

stigend ook, waanzin is niet alleen angst en lijden (Kusters 2014, 181-284; 545-603). Zij is ook extase en euforie omwille van visionaire inzichten en de vele onuitgegeven verbanden die met een oogverblindende snelheid de revue passeren. Zeker, Deleuze en Guattari kennen de beelden van uitgedoofde schizofrenen in de gestichtspsychiatrie ten tijde van Kraepelin en daarna. Maar zij weigeren waanzin enkel vanuit dat toestandsbeeld te begrijpen. Mentale instorting of een catatone toestand is niet het onvermijdelijke eindpunt van schizofrenie.

Wel vragen ze zich af hoe je die instorting moet verklaren: draait waanzin in het ijle omwille van het proces zelf of omdat het proces in therapeutische richtlijnen wordt gedwongen die er niet bij passen (AO, 122-123)? Ontspoord waanzin omwille van de dynamiek inherent aan waanzin of omdat ze niet aan socialiseringsprocessen kan ontsnappen?

Kritiek op Kraepelin

Kraepelin, een van de grondleggers van de psychiatrische diagnostiek, koos de term *dementia praecox* ter aanduiding van een geheel van klinische verschijnselen, die later door Bleuler *schizofrenie* werden genoemd. Met de term *dementia praecox*, die nu helemaal in onbruik is geraakt, wou Kraepelin aangeven dat (a) alleen verdere evolutie uitsluitel kon geven over de diagnose en dat (b) de stoornis evolueert naar een toestand die sterk lijkt op die van (een vroegtijdige) demencie. Herstel is beperkt want na een crisis haalt de persoon nooit meer zijn eerder functioneringsniveau. Er is sprake van een progressieve mentale aftakeling. Toen Kraepelin moest vaststellen dat medicatie en therapie op het ziekteverloop wel een gunstige invloed hadden, liet hij de onzalige term varen.

Waanzin, aldus *Anti-Oedipus*, is een proces. “De schizofrenie als proces is het enige universele” (AO, 184). Zeker, het proces kan op verschillende manieren fout lopen: het kan in de valkuil geduwd worden van een oedipale problematiek die niet de zijne is, het kan in kleine cirkeltjes ronddraaien en zich in het ijle voortzetten, en het kan op een afschuwelijke manier doorschieten (AO, 184). Maar deze klinisch herkenbare lotgevallen zijn niet de essentie van het schizofrene proces, maar een accident ervan. Willen we de analyses van Deleuze en Guattari mee voltrekken, dan moeten we *schizofrenie als universeel proces* onderscheiden van haar empirische, contingente lotgevallen. Deleuze en Guattari vragen om na te denken over hoe waanzin als proces en de actuele lotgevallen ervan zich tot elkaar verhouden. “Wij weten niet meer of wij het proces ‘waanzin’ moeten noemen (in dat geval zou de ziekte slechts zijn vermomming of karikatuur zijn) – of dat de ziekte niet onze enige waan-

zin is, waarvan het proces ons juist moet genezen” (AO, 183). De psychose is een *breakthrough* waarvan het verdere verloop niet noodzakelijk een fataal einde kent. De kunst is nu om te vermijden dat de *breakthrough* omslaat in een *breakdown* (SS, 27; zie ook: AO, 177). In een acute psychotische crisis breekt een dynamiek door die de actuele organisatieprincipes van het Ik en zijn wereld overspoelt. Principes die instaan voor consistentie en resistentie en een sociaal aangepast leven mogelijk maken worden weggeblazen. Dag- en nachtritme en andere rustgevende leefgewoonten worden onderuitgehaald. Een door socialisering en identificaties gevormde geest is te weinig acrobatisch, te traag en te rigide om een psychotische acceleratie te kunnen mee voltrekken. Toch mag je van meer socialisering niet zomaar verwachten dat zij de instorting op afstand zal houden. Integendeel, zo lijkt *Anti-Oedipus* te suggereren. Meer sociale integratie opleggen kan het proces net doen vastlopen: de muur waartegen waanzin botst is de muur van de sociale adaptatie. De therapeutische oplossing moet niet gezocht worden in een versterking van oedipale en andere socialiserende principes, maar eerder in het loslaten ervan. Niet meer maar minder Ik draagt bij aan de leefbaarheid van waanzin, zo luidt de centrale gedachte van *Anti-Oedipus*. Want de *breakthrough* is beangstigend omdat het Ik overeind blijft en zich voelt uiteenspatten; de uitbraak is beangstigend omdat het zelf niet Ik-loos kan worden. Deleuze en Guattari staan hier wellicht dichter bij het therapeutische ideaal van de psychoanalyse dan ze zelf vermoeden: de vrije associatie geneest voor zover ze je meeneemt naar een Ik-loos zelf.

Bekijken we de periode die aan de actuele crisis voorafgaat. Een reeds latent aanwezige, meestal dreigende werkelijkheid breekt naar aanleiding van een bevreemdend teken (signaal) of perceptie helemaal open. Die bevreemdende perceptie doet de geest balanceren op de rand van een overvloed die tegelijk onzin is. Het feit dat die grondeloze perceptie alleen jou raakt en opsloort, signaleert dat je leven reeds in een *unheimliche* psychotische sfeer baadt. De *waanstemming*, aldus Karl Jaspers, is primair: zij verklaart de onheilspellende perceptie. Tegelijk bevrijdt deze perceptie je van de anders onbestemde waansfeer. De waanachtige ambiance kan zich reeds enigermate in iets concretiseren en aan iets vastmaken. Dat zorgt voor enig houvast. De perceptie, anders dan de waanstemming, kan functioneren als een vertrek- of standpunt waarrond heel veel connecties kunnen ontstaan. In de bevreemdende perceptie komen twee uitersten samen, een vernauwing van het bewustzijn (obsessie) en hemelsluizen die zich openen. Niemand kan voorspellen hoe die uitersten op elkaar zullen inwerken.

Hoe dan ook, Deleuze en Guattari betreuren dat men de term ‘schizo’ zowel gebruikt voor de onvoorspelbare dynamiek van een proces als voor de val (AO, 183).

Bergson heeft Deleuze steeds geïnspireerd. Ook in *Anti-Oedipus* speelt de metafysica van *L'évolution créatrice* mee. Op het eerste gezicht is dit nogal vreemd, aangezien Bergson in zijn levensfilosofie niets over waanzin te melden had. Maar Bergson is voor Deleuze relevant voor zijn metafysica van het leven. Ook waanzin bruist: zoals alle leven is waanzin doortrokken van een dynamiek die hem van binnenuit opjaagt, van een vitaal elan dat zich continu differentieert en transformeert. Zoals het leven volgt waanzin geen vooraf gegeven patroon en kent hij geen op voorhand uitgestippeld traject. Zoals het leven schept waanzin continu bifurcaties. Een proces heeft, in de visie van *Anti-Oedipus*, geen beeld van een te bereiken doel en het verloop ervan is niet voorspelbaar (AO, 24-25) Het schizofrene proces is niets anders dan de grensoverschrijdende dynamiek van het leven die zich niet door codes laat insluiten, die bestaande codes ontbindt en nieuwe verbindingen creëert. Maar in tegenstelling tot Bergsons idee van het leven benadrukt *Anti-Oedipus* dat de dynamiek van dit leven en dus ook van de waanzin *demonisch, infernaal* en *onleefbaar* kan zijn.

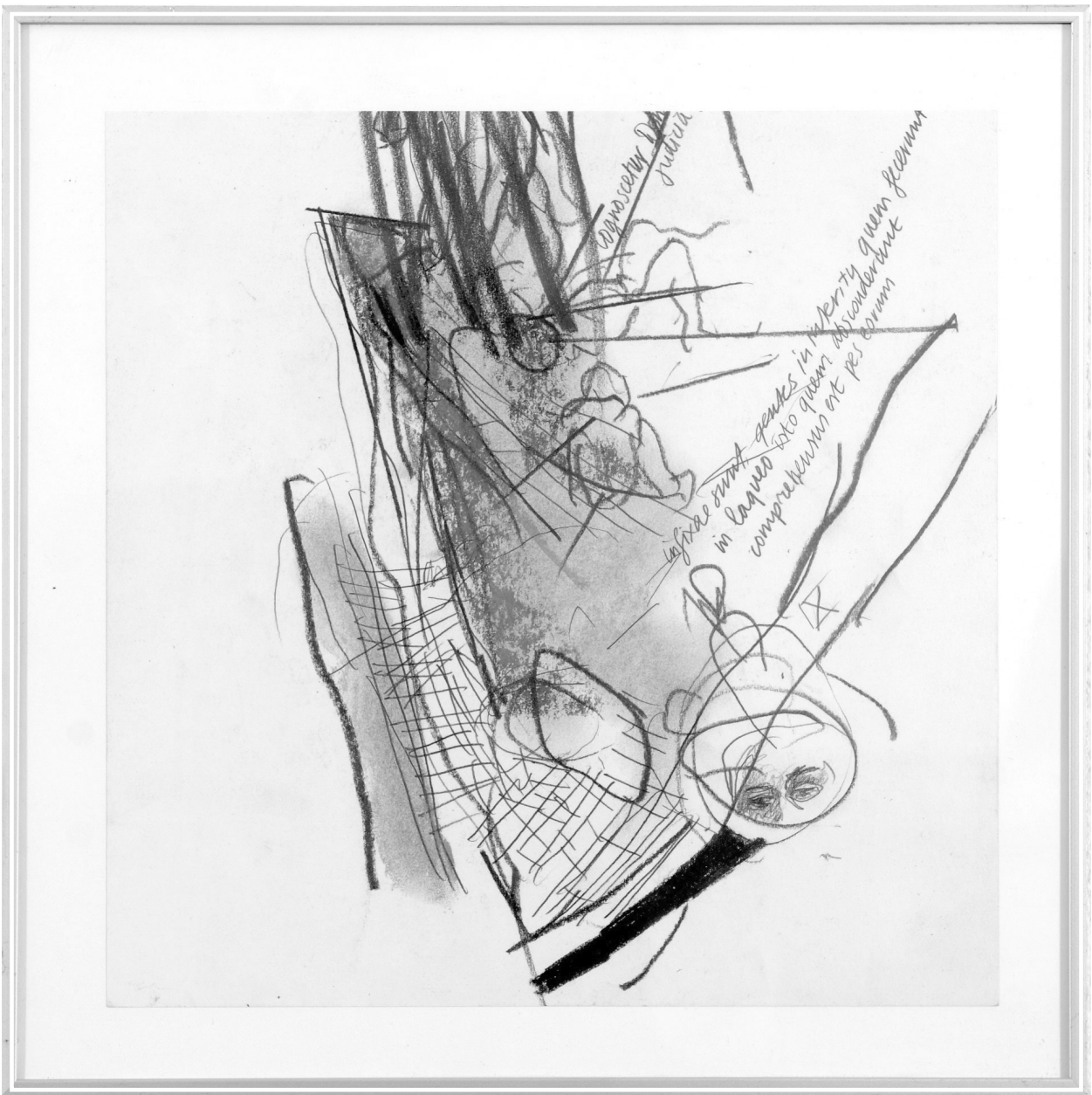
Naar een alternatief voor Bleuler

De term ‘schizofrenie’ is van Bleuler afkomstig. Maar met de naamverandering zijn de negatieve bepalingen van psychotische verschijnselen niet verdwenen. In ‘Schizophrénie et société’ verwijst Deleuze naar drie negatieve onderscheidingscriteria die sinds Bleuler psychiatrisch gemeengoed zijn geworden: dissociatie, autisme en realiteitsverlies. *Dissociatie* omdat in een psychose denkbewegingen semantisch onsamenhangend worden. Je kan er vaak geen touw aan vastknopen. De geest is verward en springt met hoge snelheid van het ene register naar het andere. Dit kan tot gevolg hebben dat de geest (de persoon) uiteenvalt. Daarnaast is er *autisme*: de patiënt is niet alleen onaanspreekbaar en onbereikbaar voor smalltalk, maar ook gewone percepties en ordeningsprincipes lijken de patiënt niet langer te raken en van hem af te glijden. De patiënt is in zichzelf opgesloten. *Realiteitsverlies* omdat de patiënt enerzijds vreemdtd van de gewone gang van zaken en de dingen des levens en anderzijds door zijn solitaire innerlijke wereld in beslag genomen wordt.

Voor Deleuze zijn dit simpelweg “slechte termen” (SS, 26): ze slaan de bal helemaal mis. Want hoe kan je nu van realiteitsverlies spreken wanneer je ziet dat schizofrenie balanceert op de rand van een werkelijkheid die bijna onleefbaar is? In plaats van een psychose te begrij-

pen als realiteitsverlies moet je haar begrijpen vanuit een blootgesteld zijn aan “*un plus de réalité*”, of als een uitbraak van een teveel aan zijn. Waanzin lijdt niet aan een tekort aan realiteit, maar aan een overweldigend teveel ervan. *Anti-Oedipus* heeft het over een blootstelling aan *het reële* (denk hierbij aan Lacan). Breekt het reële door dan verliezen percepties diepgang: zij hebben geen voor- en achtergrond, ze zijn zonder horizon. In het reële wordt realiteit gereduceerd tot louter opdringerige aanwezigheid. Zeker, je kan spreken van een psychotische *Weltuntergang* die het subject en zijn libidobezettingen

in haar val meesleurt; maar dit realiteitsverlies is geen autisme omdat het zelf erin wordt blootgesteld aan een werkelijkheid die eigenlijk echter is dan echt, zo echt dat die verschrikkelijk dicht op je huid zit en er dwars doorheen priemt. Het volgende citaat uit *Anti-Oedipus* vat de visie van Deleuze en Guattari helder samen: “De schizofreen heeft zeker niet een of andere schimmige voeling met het leven verloren, integendeel, hij bevindt zich zo dicht als maar kan bij het kloppende hart van de realiteit, op een intens punt dat met de productie van het reële samenvalt” (122). Deleuzes bespreking van

Louis Wolfson geeft meer inhoud aan *le plus de réalité* in de psychose.

De problematiek van schizofrene waanzin: Louis Wolfson

Deleuze heeft zijn analyses van schizofrenie voor het eerst doorgevoerd op basis van de opmerkelijke zelfanalyses van Louis Wolfson, een (knettergekke) man uit New York die in een lijvige studie de machinerie van zijn schizofrene problematiek uiteenzet. Zijn in slecht Frans geschreven studie verscheen in 1970 onder de titel *Le Schizo et les langues* bij een prestigieuze Parijse uitgever. Deleuze schreef het voorwoord. Wat sprak Deleuze zo sterk aan in de studie van Wolfson (Moyaert 2019, 33-47)? Vooreerst het feit dat Wolfson zijn problematiek niet verklaart, noch biologisch noch psychologisch. Hij analyseert de machinerie van zijn problematiek, wat hem doet lijden en hoe hij zich verweert. Wolfson, die regelmatig met elektroshocktherapie werd behandeld, beschrijft de huwelijks toestanden van zijn moeder en zijn moeilijke verhouding met zijn vader en stiefvader. Hij vertelt dat zijn moeder erg lawaaiig is en op het vlak van het eten bijzonder opdringerig. Maar hij grijpt zijn familiale lotgevallen niet aan als een springplank voor een causale verklaring van zijn schizofrenie. Zijn uiteenzetting is geen klaagzang. Gedetailleerd zet hij uiteen hoe Engelse klanken hem bestoken. Dadelijk meer hierover. Het voorwoord van Deleuze is belangrijk onder andere omdat hieruit blijkt hoe genuanceerd Deleuze individuele uitingen van waanzin beoordeelt. De actieradius van Wolfsons oplossingen blijft, aldus Deleuze, zeer beperkt. Wolfsons verweer is zeer dwangmatig en heeft niet de kracht om zijn aandacht van zijn door hypochondrie geteisterde lichaam af te leiden. Zeker, er zijn aanzetten tot zelftranscendentie, maar eigenlijk blijft Wolfson de gevangene van zijn hypochondrie.

De schizofrene problematiek

Wolfson beschrijft hoe hij lijdt aan het geweld van de Engelse klanken. Vooral scherpe klinkers zijn als splitszwammen die zijn geest kapotmaken: klanken attaqueren hem en verhinderen hem om te studeren, te lezen, op straat te wandelen enzovoort. Hij klaagt over de luidruchtigheid van zijn moeder. Maar hij beschouwt haar lawaai niet als de oorzaak van het taalgeweld. De moeder maakt deel uit van een gewelddadigheid die van elders komt en haar overstijgt. In een schizofrene problematiek is het lichaam, aldus Deleuze, een zeef. Het is te open: het buiten dringt erin binnen en tast

het gewaarwordingslichaam aan. Het buiten zit in het binnen en het binnen kan er zich amper voor afschermen. Geen schizofrene problematiek waarin de hypochondrie en een al te poreuze huid niet in het centrum staan. In een schizofrene hypochondrie is het lichaam zo hypergevoelig dat het samenvalt met de stroom van zijn gewaarwordingen. Gewaarwordingen zijn nagels in het vlees. Zo herneemt Deleuze op zijn manier observaties van de psychoanalyse: het schizofrene lichaam is te doorlaatbaar. Niet 'rare' ideeën (overtuigingen) staan in het centrum van een schizofrene problematiek maar een pijnlijk *je sens*, aldus de treffende observatie van *Anti-Oedipus* (38). Ideeën kunnen trouwens bijdragen aan de verlossing van het opdringerige gewaarwordingslichaam omdat zij de geest in staat stellen om weg te kijken van de gewaarwordingen. Gewaarworden is hetzelfde als een overgang waarnemen, wat *Anti-Oedipus* de waarneming van intensiteiten noemt. Het lichaam wordt continu opgeschrikt door intensiteiten die het effect zijn van botsende krachten, zoals dat ook bij bliksemschichten het geval is.

Hoe waanzin zich verweert

Wolfson is niet weerloos. Hij gebruikt zijn kennis van vier andere talen het Duits, het Russisch, het Frans en het Hebreeuws om in de tegenaanval te gaan. Hij concentreert zich op de meest priemende Engelse woorden, haalt ze uit elkaar en met de geabstraheerde medeklinkers knutselt hij woordbrouwsels in elkaar die fonetisch verwant zijn aan een van die vier talen. De nieuwe woordconstructies moeten semantisch min of meer gelijken op de inhoud van het pijnlijke woord (Moyaert 2019, 7-11). Het resultaat is een aaneenschakeling of een wanordelijke opeenstapeling van raar uitziende, vaak onuitsprekbare woordformaties. De omzetting van het woord *belief* neemt vele bladzijden in beslag, een onoverzichtelijke potpourri van rare woordvormen. In *Le Schizo et les langues* doet Wolfson verslag van zijn idiosyncratische vertaalslag en van de regels die hij hierbij zichzelf oplegt.

Het is al langer bekend dat *taalmaniërisme* in schizofrene aandoeningen vaak een cruciale rol speelt (Arieti 1974): de uitspraak van woorden nodeloos rekken en vertragen, klanken afzonderen en lettergrepen overaccentueren, woorden uitspreken door ze te spellen of er tussenwerpsels aan toe te voegen.

De problematiek van Wolfson beperkt zich niet tot het geweld van de Engelse taal. Zo is naast seks ook voedsel een probleem. Voedsel is toxisch, vooral het voedsel uit blikconserven dat zijn moeder aan hem opdringt. De conserven zitten vol schadelijke larven, mi-

croben, virussen. Al die micro-organismen leggen eitjes in zijn organen waardoor het in zijn lijf krioelt van de wormen. Maar ook nu is hij niet weerloos. Wolfson informeert zich over wat er allemaal fout kan gaan met de inname van voedsel, hij gebruikt zijn kennis van scheikunde en de geneeskunde om lichamelijk onheil te bezweren. Hij grijpt naar de voedselinformatie op de conserven en creëert met de diverse symbolen eigenaardige lettercombinaties en formules waarmee hij zijn eetgedrag met wisselend succes probeert te regelen. Die volstrekt idiosyncratische formules brengen nieuwe problemen met zich mee die hij oplost door een complexere cijfertaal te ontwikkelen. Deleuze vat de schizofrene anorexia van Wolfson als volgt samen: “Is het lichaam zelf eigenlijk geen blik dat organen bevat, evenzoveel delen die bedreigd worden door allerlei bacillen, virussen en vooral vormen van kanker die ervoor zorgen dat ze exploderen en die overspringen van het ene deel naar het andere om uiteindelijk het hele organisme te verscheuren?” (LWP, 30).

De waan van Wolfson heeft iets visionairs, aangezien hij handelt over de bedenkelijke kwaliteit van industrieel voedsel, allerhande vormen van pollutie, de verkanking van alle leven enzovoort. Maar deze kosmische connecties brengen geen dynamiek op gang die Wolfson van zijn gewaarwordingslichaam waarin het *plus de réalité* doorbreekt had kunnen verlossen. De samenhang tussen kosmische visie en verlossing vind je wel in de bekende, veelbesproken autobiografie van de waanzinnige Daniel Schreber: zijn voor hem beangstigende vrouwwording krijgt in zijn godsdienstwaan de betekenis van een belofte. Uit de seksuele omgang met God die ervan geniet Schreber anaal te misbruiken kan, zo kunnen we bij Schreber lezen, een nieuw mensengeslacht ontstaan. Zijn voor hem vernederende vrouwwording is via de wellust van God vruchtbaar. Wolfson daarentegen wordt steeds weer teruggeworpen op het slagveld van zijn lichaam en zijn auto-erotisch gepruts met klanken.

Wolfson brengt een schizofrene problematiek helder in beeld, die we vanuit Deleuze en Guattari als volgt samenvatten. Schizofrene waanzin speelt zich af op een infrahumaan niveau, het niveau van een *ik voel*: zijn problematiek is dus niet de persoonsgebonden problematiek van liefde en haat. Waanzin worstelt niet met de problematiek van het verlies, dat wil zeggen van de onmogelijkheid om het verlies te aanvaarden en de noodzaak om het te verwerken. Neurotische ambivalentie met gezag is evenmin zijn probleem. Zijn waan is niet de problematiek van de zwaarte van het leven die, zoals in de melancholie, verhindert dat het leven een

nieuwe toekomst krijgt. Schizofrenie is geen hechtingsproblematiek en lijdt niet aan existentiële vragen met betrekking tot de eigen identiteit (“wie ben ik, ben ik dood of levend?”). Alles draait rond de blootstelling aan krachten die lichaam en geest attaqueren. Schizofrene angst is, anders dan in de manie, angst voor versplintering van het Ik veroorzaakt door de razende snelheid van intensiteiten. De manie heeft hier en nu reusachtige toekomstplannen, in de schizofrenie is dat niet zo. Maar schizofrene waanzin is niet weerloos. Hij reageert door zich een tweede, minder poreuze huid te maken die het binnen afschermt voor een vijandig buiten. De woordformaties van Wolfson moeten zijn lichaam afsluiten. Dit zou kunnen verklaren waarom patiënten vaak erg raar uitgedost zijn: extra truien en een winterjas in de zomer; Wolfson sluit een stethoscoop aan op zijn transistorradio en loopt zo over de straat (niet zonder humor merkt hij op dat hij de uitvinder is van de headphones). Er zijn nog andere manieren om het buiten op afstand te houden en het binnen af te schermen: naakt rondlopen is efficiënt, want naaktheid schept afstand; zich niet wassen houdt anderen eveneens op afstand. Deze strategieën werpen licht op het schizofrene taalmaniërisme: het gedoe met woorden moet communicatie en te direct contact met de ander bemoeilijken en afremmen. Er is niet alleen de noodzaak om binnen en buiten van elkaar te scheiden, maar ook om binnenstromende impressies te vertragen. Houderige lichaamsbewegingen, gemaniëerde gebaren: zij kunnen de snelheid van aanrollende impressies afremmen. Waanzin is niet uit op meer intersubjectiviteit maar op minder persoonlijke interactie. Schizofrenie zoekt niet naar een verbetering van sociale contacten, maar naar een territorium waar de ander aan de buitengrens kan blijven. Wie vertrouwd is met leefgroepen in psychiatrische instellingen, weet dat patiënten in momenten van crisis vragen om afgezonderd te mogen worden. De kamer is een buffer die het kwade buiten moet bezweren. Roepen en tieren kunnen eveneens functioneren als afschrikking.

Schizofrenie, paranoia en catatonie: de drie polen in de waanzin en het ‘lichaam zonder organen’

“Hoe is men ertoe gekomen de schizo af te beelden”, zo vraagt *Anti-Oedipus* zich af, “als dat autistische wrak dat van het reële is gescheiden en van het leven is afgesneden?” (AO, 39; 43). “De schizo bevindt zich op dat ondraaglijke punt waar de geest de materie raakt en elke intensiteit ervan beleeft, consumeert” (AO, 39).

Anti-Oedipus analyseert de productieprocessen waaraan schizofrene waanzin is blootgesteld. Die processen zijn de processen van alle leven. Ik vat enkele hoofdlijnen samen.

Processen zijn productieprocessen omdat ze effecten veroorzaken die op hun beurt oorzaak zijn van effecten. Die productieprocessen zijn de processen van wat *Anti-Oedipus* 'verlangmachines' noemt. Met de term *machines désirantes* benadrukken Deleuze en Guattari dat verlangens werken zoals machines. Verlangmachines komen overeen met Freuds analyse van driften. Zij brengen syntheses of verbindingen tot stand. Zo staat *Anti-Oedipus* aan de kant van de freudiaanse Eros, het levensbeginsel dat continu verbanden schept (connecteert). Psychotische dissociaties zijn eigenlijk associaties (synthesen). Deleuze en Guattari bespreken drie syntheses waarvan ik er twee zal becommentariëren, de connectieve en de disjunctieve synthese. De meest elementaire synthese is de connectieve synthese. Zij koppelt een orgaan aan een energiebron waarvan het de energiestroom aftapt en verder doorgeeft. De afgetapte energie wordt op haar beurt onderbroken door weer een ander orgaan dat op zijn beurt functioneert als een bron voor andere energiestromen. Connecteren is koppelen, aftappen, laten passeren, ontkoppelen enzovoort. De connectieve synthese is het samengaan van continuïteit en discontinuïteit. Deleuze en Guattari gebruiken ter illustratie een van de lievelingsvoorbeelden van de psychoanalyse: de orale drift. Deze drift verbindt zuigende lippen met een borst waardoor de nu stromende melk wordt afgetapt en doorgegeven. De connectieve synthese kan slechts werken doordat een koppeling op haar beurt door andere connecties onderbroken wordt. Het komt erop aan het juiste ritme te vinden. Stromende melk is geconnecteerd met luchtstromen. Ademhaling kan stokken of in een benauwende stroomversnelling terechtkomen.

Er is ten tweede de disjunctieve synthese. Productieprocessen trekken sporen in het lichaam en worden door het lichaam geregistreerd. Een lichaam wordt geïmponeerd door wat het zelf doet. Registraties zijn ook zelf productief want ze doen alternatieven ontstaan: x of y . *Anti-Oedipus* noemt dit de productie van disjunctieve syntheses. *Anti-Oedipus* brengt in herinnering dat je in de logica de disjunctie op twee manieren kan interpreteren, exclusief of inclusief. Volgens de exclusieve interpretatie is de disjunctie niet waar als zowel x als y het geval is; volgens de disjunctieve interpretatie kunnen zowel x als y waar zijn. Dit onderscheid is van groot belang in de metafysica van Deleuze en Guattari. Zij argumenteren dat het leven en bij uitbreiding het

freudiaanse onbewuste functioneert volgens de principes van de inclusieve disjunctie. Volgens de exclusieve disjunctie ben je *of man of vrouw*; volgens de inclusieve disjunctie zijn er oneindig veel combinaties of tussenvormen mogelijk (vgl. de freudiaanse biseksualiteit en genderfluiditeit). Mijn korte uitleg laat zien waarom de term disjunctieve synthese enigszins misleidend is. Want wat mijn voorbeeld vooral illustreert, is de ongelooflijke *combinatoriek van het leven*. Het leven produceert voortdurend vreemdsoortige combinaties, te beweeglijk en te onvoorspelbaar om in strakke categoriale onderscheidingen gevat te kunnen worden. Meer nog dan over zelfdifferentiatie, handelt de disjunctie over de onvoorstelbare samenstellingen die het leven tot stand brengt. Dit verklaart waarom Deleuze en Guattari, ondanks de grote verwantschap met Bergson, toch niet zonder meer aan de kant staan van diens vitalisme. Terwijl het vitalisme suggereert dat er een bron van leven is die zich opsplijt, benadrukken Deleuze en Guattari in *Anti-Oedipus* dat het leven continu combineert. Het leven zou onleefbaar zijn indien het niet tegelijk weerstand biedt aan de verschrikkelijke proliferatie van onbestendige disjunctieve syntheses. Die weerstand komt van de reproductie. Producteren gaat hand in hand met reproduceren (herhalen). Reproduceren bezweert de absolute differentie. Het verzet gaat volgens *Anti-Oedipus* uit van een apart productieproces, *de paranoïde machine*. Deze machine stabiliseert door productieprocessen aan exclusieve disjuncties te onderwerpen. Een voorbeeld. Je kan een erotische verhouding met God aangaan, maar volgens gangbare codes mag je geen anale seks met God hebben. Een erotische omgang met God kan, maar geen anale seks. Of: God is mannelijk en niet vrouwelijk, vaderlijk en niet moederlijk enzovoort. De vijand van de paranoïde codering is, volgens *Anti-Oedipus*, de proliferatie van disjunctieve syntheses die door hun vloeibaarheid codes decoderen. Decoderen betekent niet ontcijferen, maar vrijer laten stromen en codes ontbinden. Paranoïde codering wordt niet van buitenaf opgedrongen aan het leven. Het leven creëert en organiseert zijn paranoïde constructies. Paranoia is volgens Deleuze en Guattari de pool in de waanzin die reageert tegen de ongebreidelde disjuncties van de schizofrene pool.

Een lichaam kan lijden zowel aan zijn (paranoïde) coderingen als aan het onophoudelijk aan en af van connectieve en disjunctieve syntheses. Als reactie hiertegen creëert het leven, aldus *Anti-Oedipus*, een eigenaardig lichaam, het *lichaam zonder organen* genoemd. Dit lichaam produceert een radicaal neen tegen het produceren: de productie van antiproductie. Het leven heeft er genoeg van: het stoot het aan en af

van connecteren en ontkoppelen af. Daarnaast lijkt een lichaam ook aan zijn codes omdat ze het lichaam in een keurslijf dwingen. Het lichaam zonder organen kan worden ingezet om codes minder rigide, terug vloeibaarder te laten worden. Het lichaam zonder orgaan moet zowel de verregaande vergelijkbaarheid van de associaties verklaren als de drang om het produceren stil te leggen. Dit lichaam met de rare naam staat voor het lichaam dat uit zijn organisaties kan wegglijpen. Zonder organen betekent zonder ingesloten organisaties. Het lichaam dient zich aan als een glad oppervlak waardoor codes ontbonden worden en er ruimte voor nieuwe combinaties vrijkomt. Tegelijk functioneert dit lichaam als een oppervlakte waar alles van afglijdt, een lichaam waarachter men zich kan terugtrekken. Als deze functie zich verzelfstandigt treedt in het lichaam de catatonie pool van de psychose op de voorgrond. Catatonie is de bewegingsloze toestand waar bewegingen van afglijden en alles tot stilstand komt. De verzelfstanding van catatonie is levensbedreigend.

Anti-Oedipus: een bestaansverheldering en geen verklaring

Het valt op dat Deleuze en Guattari aan hun analyses van waanzin een metafysische wending geven. Wat houdt deze wending in en waarom doen ze dat?

De psychiatrie schrijft een psychose toe aan individuen die lijden aan bepaalde symptomen, maar volgens Deleuze en Guattari mag je de term niet gebruiken op de manier waarop de geneeskunde termen voor medische aandoeningen gebruikt. Je kan zeggen dat persoon x al dan niet kanker heeft of een te hoge bloeddruk. Maar de term 'psychose' kan je niet in die zin gebruiken. Je kan niet zeggen dat persoon x aan psychotische processen lijdt en persoon y niet. Het perspectief van Deleuze en Guattari komt overeen met het perspectief van de psychoanalyse en de antipsychiatrie. We leven allemaal min of meer in de waanzin omdat de waanzin die in ons leeft de waanzin van het leven, of juist van het zijn is.

Hoewel *Anti-Oedipus* waanzin analyseert vanuit processen die niet-exclusief menselijk zijn, is waanzin wel een exclusief menselijk verschijnsel. We weten al waarom. De mens wordt gevormd door imaginaire identificaties en hangt vast aan een van zijn vele door Oedipus gevormde Ikken. Niet de absolute springerigheid van intensiteiten is beangstigend, maar het feit dat ons samenhangend Ik samen met zijn wereld uiteenvalt. Zonder Ik en zonder wereld, geen waanzin. Microben weten niet wat waanzin is.

Deleuze en Guattari kunnen niet om de vaststelling heen dat de waanzinnige processen van het leven bij sommige individuen meer open en bloot liggen dan bij anderen, toch grijpen zij in geen enkel opzicht terug op causale verklaringen. Zij expliciteren enkel hoe waanzin werkt, en willen niet verklaren hoe het bijvoorbeeld komt dat bij persoon x waanzin meer op de voorgrond treedt dan bij een andere persoon. Dit neemt niet weg dat zij de intellectuele gemakzucht van bepaalde verklaringsmodellen bekritisieren. Vooral de psychogenetische verklaringen van de psychoanalyse moeten het ontgelden. Tegelijk is *Anti-Oedipus* een oproep aan de psychoanalyse om de werking van de psychose niet langer psychogenetisch te verklaren vanuit een mislukking van Oedipaliseringsprocessen. Deleuze en Guattari laten zien hoe alle waanzin is samengesteld uit drie polen. Afhankelijk van hun krachtverhouding ziet waanzin er empirisch anders uit. Terwijl de fenomenologische psychiatrie waanideeën als een te bestrijden verschijnsel opvat, begrijpen Deleuze en Guattari waanvorming als een therapeutische bondgenoot omdat ze je kan verlossen van het opdringerige *je sens*. Onderdrukking van waanvorming kan voor Deleuze en Guattari geen therapeutisch doel zijn. Deze waardering van waanvorming delen zij met de psychoanalyse. Toch nemen zij ook afstand van de psychoanalyse omdat zij niet loskomt van een defect-bepaling van waanzin en ten tweede door haar fascinatie voor oedipaliseringsprocessen therapeutisch te veel mikt op socialisering. Deleuze en Guattari vragen aandacht voor een ander therapeutisch herstel: zorg ervoor dat waanzin zich zo goed mogelijk kan bewegen in haar krankzinnige obsessies.

Literatuur

- Arieti, S. (1974). *Interpretation of Schizophrenia*. London: Crosby.
- Deleuze, G. (2003). "Schizophrénie et société", in: G. Deleuze, *Deux régimes de fous*. Paris: Ed. de Minuit, p. 17-28. [SS]
- Deleuze, G. (1970). "Schizologie", préface in: L. Wolfson, *Le Schizo et les langues*. Paris: Gallimard, pp. 5-23.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2021). *Anti-Oedipus. Kapitalisme en schizofrenie*. Utrecht: Ten Have. [AO]
- Kusters, W. (2014). *Filosofie van de waanzin*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Moyaert, P. (2019). *Hoe schizofrenie zich redt*. Nijmegen: Vantilt.
- Wolfson, L. (1970). *Le Schizo et les langues*. Paris: Gallimard.